

Reflexiók Varga Csaba interjújára, de még inkább könyvére*

1. Fenomenológia és információontológia a könyvtártudományban, mint a globális informatikai korszak ideológiája

Írásos válaszom, amelyben Mezey László Miklós Varga Csabával készült interjújára (3K, 2008 szeptember) szeretnék reflektálni, egyben jó lehetőség számomra, hogy az interjúalany új könyvében is megfogalmazott álláspontját ütköztessem (nem kevésbé radikális) szakmai elképzeléseimmel, és egyben érlelődő (materialista) könyvtártudományi ontológiámmal. Így válaszreakcióm egyfajta filozófiai kontextust, háttérrel és szellemi bázist is adnak, amelyekben Varga Csaba egyes elképzeléseinek vitatása mellett az információs kapitalizmus könyvtárképét is bizonyos kritikai elvvel közelítem meg.

Megszokhattuk a könyvtártudományban és a könyvtárügyben, hogy sokszor olyan szubjektív és haladónak beállított gondolatmenetek borzolják a szakmai közbeszédet, (Vargáéhoz hasonlóan), amelyek a (köz)könyvtár fejlődését kiszakítják történeti-kulturális hagyományaiból, így adva teret a globalizált információipar előretörésének, törekvéseinek. Az információgyárrá és tudásgyárrá alakított e-könyvtárkép víziója azonban messze nem aktualizálja a posztmodern könyvtár összes lehetőségeit, dimenzióit, feladatait, a kulturális ízlés fejlesztésének lehetőségeit, hanem éppen leszűkíti a könyvtár funkcióit, és egy információgazdaságon alapuló újítórendszer „informatikai” politikájához ad szellemi háttérrel. Különösen élesen merül föl e probléma a közkönyvtári rendszerek új útjainak, lehetőségeinek elgondolásában. Jómagam épp egy ilyen közkönyvtári olvasószolgálati munkából merített tapasztalat és filozófia kritikai talajáról fogom bírálni Varga Csaba idealista rendszerét. Varga Csaba könyvtártudományt, tudástársadalmat is érintő filozófiai álláspontja a „hagyományosnak” mondható metafizikai idealista filozófiai konstrukciókat fejleszti, ragozza tovább saját filozófiai álláspontjának kidolgozására, alátámasztására. Varga Csaba alapvetően kritikai módon viszonyul a fönnálló (globális társadalmi léthez) a közkultúra mediatizált állapotaihoz, a tudás megszerzésének rögzült mozzanataihoz, de kritikája és könyvtári jövőképe egyfajta idealista filozófiai keretek béklyójában megmarad tulajdonképpen a globális rend („metatartalmakkal” átítatott) apologetikájaként. Alapvetően elhibázott kiindulópont a posztmodern állapot keretein belül a metatudat fenomenológiai szintjeiről beszélni,

---

* Varga Csaba: A metafizika gyönyörűsége. Kairosz, 2008. E könyvet azért is érdemes Varga interjúja mellé áttanulmányozni, mert itt olvashatjuk könyvtárakat érintő álláspontjának filozófiai háttérrel.

hiszen ez egy olyan elképzelt (és globalizált) metavalóságba vezet, amely csak nagyon homályosan láttatja bárminemű reális (informatikai, tudásalapú és kulturális) emberi szükséglet könyvtári aspektusait, összefüggéseit és irányultságait. Varga filozófiája idealista módon szemléli, távolítja el az ember reális információs–kulturálódási (megkettőzött) könyvtári szükségleteit a materiális szükségletek objektív valóságától, törvényszerűségeitől és egymásrataltságától. Rendszere nem tud dialektikus mozzanatokat, ugrásokat visszatükrözni, tételezni – és nemcsak a kulturálódás terén. Varga mindazonáltal látja a virtuális valóság korlátait, embereket elidegenítő, romboló hatását, de nem tudja egy pozitív előjelű (informatikai) forradalommal összebékíteni, illetve ezt megelőzően tisztázni a materiális–virtuális megkettőzött (könyvtári–társadalmi) valóságot az emberi szükségletek dialektikájában. Éppen ezért nem képes az információs, tudásalapú társadalomnak kulturális (közkönyvtári) perspektívában, dimenzióban jövőképet adni, hanem erőteljesen szűkíti a könyvtár teljes társadalmi lehetőségeit pusztán az informálódás, tudás átadására. (Nem világos és nem egyértelmű, hogy milyen könyvtártípusoknak szánja az információs jövőképet.) Így a posztmodern könyvtárképből paradox módon éppen a (magas) kultúra értékei lúgozódnak ki, és csak egy szűk elit kiváltsága és motivációja lesz az értékes irodalom, zene stb. ismerete. Mert a kultúripar is a globális kultúrafogyasztás tömegigényeit erőlteti rá a társadalomra, rosszul felhasználva a digitalizált csatornákat mint eszközöket. Így juthat téves következtetésre a könyvtár új útjainak keresésekor, amikor devalválja és „maradinak” tekinti a művelt ember ideáját és kulturális–könyvtári szükségleteit. Az e-társadalomnak nemcsak „virtuális” e-kultúrára és e-tudásra van szüksége, hanem hús-vér könyvtárosok által gyűjtött és feldolgozott fizikai dokumentumokra, valóságos könyvtári közösségi terekre is. Ezért is nagy a felelőssége a ma könyvtárosának, hogy milyen irányban erősíti az ízlést – ha egyáltalán meri vállalni a befolyásolás lehetőségét, feladatát. Kár, hogy éppen egy olvasótábori mozgalomban meghatározó személy nem látja ennek szükségességét és fontosságát.

Azt, hogy a kultúraátadás feltételei, a kulturálódás motivációi, a kultúra hordozófelületei, intézményes kielégítésük átalakulóban vannak, kár lenne tagadni, de az „értékek” megváltozásában nem hiszek. A digitális édenben kell egy olyan szilárd szigetet keresni – nevezzük közkönyvtárnak –, ahol az értékorientációra motivált használók kulturális szükségleteit elégítik ki a könyvtáros–olvasó partnerkapcsolata során. Fontos megtalálnunk azokat a lehetőségeket, amelyek a digitalizáció kétségtelen eredményei mellett teret adhatnak a hagyományos kultúrának, kulturálódásnak is, sőt, esetleg elő is segíthetik a kulturális kínálat terjesztését. Ez azonban csak olyan dialektikus (könyvtári) szemlélettel teremthető meg, amely az embert a megkettőzött (információs–kulturális) könyvtári identitásában írja le. A „vagy”-ből tehát egy dialektikus „és”-t kell létrehoznunk, ha a könyvtárnak az informálódási–kulturálódási funkcióiról beszélünk. Varga elmélete ezzel szemben besorolható abba az – egyre inkább domináló – kultúrpolitikába, amely olyan globális (informatikai) trendek Prokrusztész-ágyába szeretné kényszeríteni a könyvtárügyet, de még inkább a könyvtár globalizált társadalmi környezetének használói kultúráját, amelyben egy újfajta („információs”) ideológiával, ontológiával szűkítik le a könyvtár és a könyvtárba járás kultúrájának teljes embert megszólító és szükségleteit kielégítő (intézményi) gyakorlatát. A könyvtárügy posztmodernista „elhajlása”, vagy inkább át- és túllendülése (önmagán) kiszakítja a (köz)könyvtárat a történelmi elbeszélés

keretei közül, vagy másként értelmezve, a kultúrának az emberi lét teljességében való objektívációját és szükségleteit leszűkíti bizonyos globális (informatikai) trendek tudásbázisává. Nem lehet elégszer felhívni a figyelmet arra, hogy az emberi lét teljességét nemcsak a (szak)tudás, de a szabadon végzett művelődési tevékenységek is jelentik. Ez olyan emberi minőség, amely a (kulturális) fenntarthatósággal szoros kapcsolatban áll. De kell-e nekünk a világ kulturális fenntarthatósága, formálása? Vagy megelégszünk a mechanikus, keresleti–kínálati kultúra- és információigényekkel? Adhat-e, felkelthet-e értéket, motivációt a könyvtár (könyvtáros) azoknak, akik egyéni, belső érdeklődésből is jönnek könyvtárba, és nem csak a kényszerítő tanulási igények által motiváltak? Esetleg ez utóbbi oldalvizén a könyvtár kulturális perspektíváira nyithatja rá a tanulásban elfáradt és gyakran elidegenedett használóját? Érdemes-e, lehet-e „olvasóvá” nevelni valakit manapság? A globális (szellemi) széttöredezetségek kora „engedi-e”, hogy a teljes embert, teljes kulturális szükségleteiben szólítsuk meg, vagy a könyvtárba járást végképp csak egy „unalmas”, a (tovább)tanulás, szaktudás információ- és vizsgaigényeit kielégítő, egydimenziós társadalmi jelenségévé deformáljuk?

2. Információs globalizmus

A tudás mennyiségének növekedése – ahogy Varga Csaba írja – az információs (tudásvezérelt) kapitalizmus fejlődésének és növekedésének a motorja. A tudáshoz, tudásgazdasághoz kapcsolódó információk, ismeretek azonban lehetnek alapozóak és gyorsan avuló aktuális jellegűek egyaránt. Az informatika nyilván ez utóbbi esetben adhat hallatlan előnyt és segítséget felhasználóinak. De látnunk kell azt is, hogy egyrészt a tanulás sem csak gyorsan elérhető, „hamar avuló” információkra épít, hanem olyan megalapozó ismeretekre, amelyek nem mellőzhetik a könyvet, folyóiratot mint tudáshordozót. Másrészt az élethosszig tartó tanulás egyoldalúan felfogott paradigmája éppúgy leszűkíti az olvasási tevékenység társadalmi meghatározottságát és jelenségvilágát, mint az informatika a könyvtarét. Mert mi lesz, ha a (könyvtartudományi) fejlődés egy fokán valaki tényleg felteszi azt a kérdést, hogy szükség van-e egyáltalán könyvtárakra, és téves prekonceptiók továbbgondolása után arra a következtetésre jut majd, hogy nincs, és erre ideológiát is gyárt? Ha a könyvtár lecsupaszítva és kiragadva történelmi hagyományaiból szellemi gyökerei nélkül marad, akkor elveszti azt a muníciót és alapot, (magát a műveltséget és kultúrát), amely (társadalmi) motivációinak legfőbb oka. Egy pesszimiztikus jövőképet vizionálva: ha majd az utolsó könyvtár ajtaját is bezárják – mondván, mostantól csak szervereken futó (on-line) webkönyvtárak és azokat kiszolgáló (virtuális) webkönyvtárosok léteznek –, akkor ennek a hírnek elsősorban a globális tőke és vele karöltve a totális informatikai kontrollra törekvő állam, valamint az azt képviselő helyi közigazgatás fog örülni, hiszen nem kell egy fölöslegesnek tartott közszolgáltatásra tovább költenie az adófizetők pénzét.

E pesszimista jövőképhez, amely reméljük soha nem fog elkövetkezni, az első lépés, hogy a globalizált információipar háttérintézményévé alakítják a könyvtári rendszereket. Éppen ezért szükségesek olyan (szellemi) „vészforgatókönyvek”, amelyek szembeállíthatók a könyvtárakat erodáló törekvésekkel. Az előbb említett folyamat megszakítja a könyvtár történelmi múltjából (is) táplálkozó kulturális jövő

építését. A posztmodern fenomenológiai információontológia tehát nem tud dialektikus történeti szemléletet megvalósítani a könyvtártudományban sem. Még ha a művelődés és kulturálódás a tanulás és informálódás mögé véglegesen második helyre száműzött (könyvtári-szabadidős) tevékenység lesz is: ez marad az a köz-könyvtári dimenzió, amely továbbörökíti a könyvtár szubsztanciális-történeti egységét adó kultúrát. A könyvtár történelmi örökséggel „terhelt” intézmény, de az is fontos, hogy ezeket a történelmi örökségeket alkotó módon építsük be a jövő könyvtárügyébe, és ne kontraszelektíven. A szocialista könyvtárügyből nem a „fölülről” gyakorolt és befolyásolt kulturálódást kell megőrizni, hanem az értékalapokon álló, és egyben a szélesebb társadalmi rétegeknek olcsóbban hozzáférhető kultúra preferenciáit kell közelíteni közkönyvtári szinten. A nyugati kultúrából viszont nem a giccs és a piaci alapú kultúra emancipációját kell erősíteni, hanem a (valóságos) kulturális értékek kínálatának szabadságát. Ez is lehet egyfajta értékirányultságot felvállaló könyvtár-politikai elv.

Mindezekben a (válság)tényezőkön végigtekintve: amikor a könyvtárügy filozófiai megközelítéseiről beszélünk, akkor manapság általában az informatika, a digitalizálás és a tudástársadalom paradigmáiból, elméleteiből, szükségleteiből szokás kiindulni, vagy legalábbis a könyvtártudomány korszerűségének *conditio sine qua non*-ját meghatározni. Ezt hiszik és teszik sokan egy posztmodern könyvtári szolgáltatásmenedzsment és könyvtárhasználati kultúra alapjainak. A könyvtár „metavalósága” – de talán jobb kifejezés a „virtuális valósága” – azonban egyfajta informatikai-információs „fenoménná” változtatja a könyvtárat magát is, elszakítva dokumentumait használóik közvetlen anyagi–kulturális életvilágától, szükségleteitől, és helyettük egy „virtuális szellemi világgal” próbálja pótolni a (kulturális-materiális) könyvtári valóságot. (E folyamat tragikus végén vizionáltam a könyvtárak megszűnését.) Ahogy tehát az információs társadalom globalizált metavalósága elidegeníti a létezés materiális „élményvilágától”, szükségleteitől, közösségétől az egyén társadalmi valóságát, úgy az információn alapuló virtuális világ is eltávolítja a könyvtárhasználót a fizikai–materiális dokumentumtól és voltaképpen a könyvtártól, és a gyors információ virtuális világát adja pótléknak. A marxi tételt továbbfejlesztve, ma már nem a vallás a népek ópiuma, hanem éppen a virtuális metavilág hálózata. Ez a szisztéma adja azt a boldogsághormont és pótlékot, amely az elidegenedést is csak legfeljebb virtuálisan (idealista keretek között) szeretné megszüntetni. (Csak virtuális közösségek jönnek létre, amelyek ugyan lehetnének valós közösségek előszobái, de mégsem valóságosak.) A könyvtár a globalizáció oldalvizeként, az információs kultusz égisze alatt, tehát szintén egyfajta metavalósággá, (kulturális) pótlékká lesz sokak olvasatában. A digitalizálttá váló tudás és kultúra jelenti tehát a könyvtári metavalóság alapját, de még inkább (materialista olvasatban) a reális gazdasági viszonyok, kulturális és informatikai különbségek, szakadékok könyvtári-társadalmi visszatükröződését.

Forradalminak tűnhet az a gondolat, hogy a könyvtár – végcéljait tekintve ma éppúgy, mint régen – az igazi értékek átadására, az elidegenedés megszüntetésére, a közös kulturális élmény beavatására, továbbadására hivatott, evolucionalista–finalista történelemfilozófiára építsen. Nos, egyfajta hegeli–marxi történelemfilozófiai program könyvtártudományi újraolvasata akkor lehet reális program, ha van egyáltalán valamiféle (közös) végcél, valamiféle „nagy elbeszélés”, amely egyrészt helyesen magyarázza a könyvtár történeti fejlődését, másrészt be is teljesít bizonyos

minőségi ugrásokat a kulturálódás folyamatában. A posztmodern állapot eszmei háttere mindazonáltal éppen mindezek ellenkezőjét erősíti. Ezért is meglepő, hogy Varga Csaba szerint a globalizációban a világ szükségképpen felfedezi az egészet, a kollektív tudatot. Szerintem Varga Csaba az egyetemesre gondolt, amikor a globalizációt említi. A kettő (ebben a kontextusban) messze nem szinonimák, bár egy másik filozófiai síkon azért mégis összefüggő fogalmak. Éppen e két fogalom dialektikus közvetítettségében fedezhetjük föl a kultúra jelentőségét: csak a kultúra (mint fölépítmény) által lehet egyetemes a „tudat” és az emberiség is. A globalizáció, mint fogyasztási invázió csak a tömegkultúrát, (mint fogyasztási alapot és mintát) viszi el mindenhová, de ez korántsem jelent szellemi–tudati egyetemességet, legfeljebb technológia-gazdasági potenciált. Csak az (egyetemes) kultúra perspektíváiban lennének képesek az emberiségről és a kultúráról történelmi távlatokban beszélni, mind a múlt, mind a jövő felé összekapcsolva. De mivel a posztmodern éppenséggel széttör minden lokális és egyetemes elbeszélést (tulajdonképpen a kultúrát magát), amely az egyén történelmi–közösségi egységét biztosította, kételkedhetünk a globalizációs utópiában. Más utakat kell keresnünk tehát a „világegység” felé, és ebben az útban nagyon fontos szerepet szánunk a könyvtári rendszereknek.

A globalizált világ nagy önellentmondása és csapdája, hogy a sokszínűség égisze alatt egy kulturálisan (is) egyközpontúan manipulált világ felépítéséhez adja az ideológiai táptalajt. Ez az egyközpontúság filozófiai értelemben is csak bizonyos szellemi áramlatokat támogat. A fenomenológia egyeduralma, a metafizika tarthatatlanságával (és megtúrtságával) kiegészülve egy harmadik úttér kiált. Olyanért, amely a materializmust képes elvonatkoztatni a mechanikus önmeghatározásoktól és a metafizikai elvonatkoztatásoktól, és dialektikus irányba tolja a diskurzust, és nemcsak a kultúráról. Ez a gondolat is biztat, amikor a közkönyvtár új lehetőségeit, feladatait vizsgálom régi-új paradigmából kiindulva. A globális totalizmus és a totális globalizmus történelmi átmenetei a kultúrát is érintik, sőt, leginkább a (tömeg)kultúrán keresztül lehet egy totális fogyasztási „intervenciót”, életmódot megvalósítani.

Nem lehet kétségünk afelől, hogy az informatika, a digitalizáció és a számítógépes hálózatok adta metaközösségek és tudásbázis a globalizált kor emberének közvetlen (és egyre fiatalabb korosztályokra toló) társadalmi élménye. Nem is ezzel a tétellel vitatkoznék, hiszen „öncélú” és sehova sem vezető tagadássá válna véleményem az informatikáról, ha ókonzervatív módon fordulnék el minden szükségszerű technikai újítástól, fejlődéstől. Az informatikai paradigma kihívásai napnál világosabb szükségszerűségek egy új típusú, élhetőbb, a fenntartható fejlődést kulturálisan is preferáló világ számára. Csak használjuk is arra az informatika vívmányait, hogy a tudáson kívül más kulturális értéket is segítsen átadni. És ebben véleményem már különbözik az információ (egyoldalú) kultuszát hirdetőktől, hiszen alapvetően más filozófiai értelmezést, gondolati határt szabok az informatika világának, mint egy fenomenológiai-információontológiai paradigmába zárt megközelítés.

3. Lehetséges válasz, ellentételezés: Dialektikus materializmus 2.0 avagy az információs társadalom, mint a kapitalizmus legfelső foka

Harmadikutas kultúrpolitikai elképzeléseim a dialektikus materializmus újrafelfedezésének horizontjából dönt le (újjáalkotó módon) bizonyos tabukat, s ezt te-

szem Varga Csaba elképzeléseinek kritikai alapjává is. Alábbiakban tehát ebből a filozófiai premisszából fejteném ki álláspontomat, amelynek harmadikutassága a metafizika idealizmusa és a fenomenológia (mechanikus) materializmusa között mutat rá lehetőségekre. Nem lehetnek kétségeink afelől, hogy a modernitás alapjait lerakó nagy elméletek közül a marxi koncepciónak a globalizált kultúr- és információipar között újrafelfedezett (vagy felfedezésre váró) megközelítései új erővonalak mentén fogják meghatározni a globális kultúráról és társadalomról szóló tudományos közbeszédet. E közbeszéd (egyelőre virtuális) premisszáit könyvtár-politikai szempontból azok az elméleti sarokpontok jelentik majd, amelyek a kultúrát ismét egy kettős meghatározottságú és (dialektikus) szemléletű módszerrel kidolgozott, (társadalmilag) objektívált szükségletnek írják le. A kultúra tehát ebben a megközelítésben maga a teljes ember kettős (természeti–társadalmi) szükségleteivel, meghatározottságával együtt. Ezzel szemben az információ társadalmi jelenléte és ideológiája egy új paradigmájú szükségleti spektrumra (az információ fenoménjára) redukálja az emberi létezését. Az információ mint „fenomén” az, amely a mindennapi létezését meghatározza, fölépíti, irányítja, befolyásolja – bizonyos idealista koncepciók logikájában. De az információt mint olyat, mi határozza meg? Az nem csak úgy „keletkezik” és van a létől függetlenül, mint bizonyos idealista elképzelések feltételezik, hanem emberi viszonyok és szükségletek összessége, terméke. Így mindezen anyagi viszonyok azok, amelyek az „információs tudatot” meghatározzák, nem pedig fordítva. A globális információs társadalom és ideológiája, az információtudomány magasabb szinten újratermeli a „kapitalista” termelési viszonyokat, amelyet ma már piacgazdaság névvel illet. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a kapitalizmus legfelső foka maga a globális információs társadalom. Lényegileg azonban e társadalmi szisztéma alapfilozófiája változatlan maradt: a termelési eszközök tulajdona terén fennálló tőkés viszonyok magasabb szintű (kooperatívabb), de koncentráltabb és globalizáltabb megjelenésének ideológiája az információs kapitalizmus vagy információs társadalom. A könyvtárügy bekerült e (piaci) rendszert kiszolgáló „háttérintézmények” közé. Az információs kapitalizmus számára az információ használati értékét a piaci viszonyok által meghatározott keresleti törvények szabják meg. A „harc” során – nemcsak a létért, de az információért folyón is – tehát ideológiai síkon is ütköznek a tőke és a munka ellentmondásán alapuló társadalmi („információs”) rend kérdései. Ebben a diskurzusban kiemelkedő szerepe van a könyvtár intézményi, szolgáltatási kultúrájának, gyakorlatának. Nem szabad kiüresítenünk a könyvtárügy történetéből azokat a kétségtelen eredményeket, amelyeket a kultúra terjesztésének társadalmi újraelosztást igazságosabbá tevő funkcióiban létrehozott. Ez ma sokkal aktuálisabb feladata a könyvtáraknak, azon belül is a közkönyvtári rendszereknek, mint azt valamikor is gondoltuk. E kultúraátadó funkció újrafelfedezése a társadalom „kulturális fenntarthatósága” szempontjából vár kidolgozásra, már ha az információs társadalom alapvetéseibe belefér a művelt, kulturált ember ideálja. (Varga szerint ez meghaladott.) E premissza nélkül valóban nincs értelme új horizontot nyitnunk a közkönyvtárak ügyének. Vácsolok egy elhajlási alternatívát a hivatalos információs társadalmi paradigmától, amely új szempontokat adhat egy még nem létező posztmodern kultúrpolitikának.

Megközelítem alapvetően a kulturális materializmus elméletéből indul ki, azt fejleszti tovább a (köz)könyvtárügy aktuális kérdéseire, problémáira. E gondolat-

rendszer alapját az a premissza uralja, hogy világunk kérdései és a kultúra problémái csak egyfajta, (még hozzá a dialektikus) materialista koncepcióból érthetők meg konzekvensen, mert „más” világ (értsd: metafizikai), ahogy említettük a kultúra–informatika vonatkozásában nincsen, csak a társadalmi objektivációk valósága.

A cybertér egy mesterséges, idealista konstrukció, amely mögött anyagi viszonyok meghatározta (objektív) társadalmi valóság áll. Más kérdés persze, hogy materializmusról tudományos körökben beszélni manapság csakis egyfajta denúnciálással szokás, mondván, korunk amúgy is végletesen anyagias. Anyagias, de nem anyagelvűen értelmezett, és itt kezdődik (vagy folytatódik) a koncepció félreértése. A kettő (anyagias, anyagelvű) ég és föld, ha szabad egy kis (metafizikai) képzavarral élnem. Az anyagiasság (végeredményben és aktuálisan piacelvűség) az, amelyet éppenséggel elleplez a fenomenológia/metafizika, mint az információs kor támogatott és túrt fő ideológiai áramlatai. A dialektikus materializmus ellenben föltárja és megmutatja az objektív anyagi világ és valóság, a kulturálódás szükségleteinek dialektikus törvényszerűségeit, minőségi ugrásait, és ebből a kiindulópontból lehet helyesen leírni az ember megkettőzött (informálódási–kulturálódási) közkönyvtári szükségleteit az információs társadalom törvényszerűségeinek vizsgálatakor is. A közkönyvtár szempontjából éppen ezeknek a történelem során bekövetkezett, mennyiségi–anyagi változások determinálta minőségi ugrásoknak vannak igazi jelentőségük. A kulturálódás, könyvtárba járás társadalmi kérdéseit, motivációinak fejlesztését, problémakörét nem lehet egy „mechanikus” fenomenológiai–információs fogalomkörből, premisszából levezetni. E filozófiai diskurzus, miközben új értelmet, fogalmi meghatározást próbál adni a posztmodern könyvtárnak, nem veszi figyelembe a könyvtár történeti–társadalmi meghatározottságát, az olvasói szükségletek (egymásra utalt) informatikai–kulturális megkettőzöttségét. A fenomenológiai–metafizika úgy épít újabb, (szuper)paradigmákat a könyvtárról (tudástársadalomról), hogy közben kiüresíti a könyvtár kulturálódási funkcióit, és a pusztán információipar és tudásgyár szempontjainak rendeli alá. Így az informatika, (információ) lesz az az egyetemes „tudat”, amelyben minden feloldódik. Különösen kiélezett kérdése ez a közkönyvtári rendszereknek, amelyeknek mindig is volt és mindig is lesz a közkultúrát fejlesztő, kulturális értékeket sugárzó feladata. Mert akkor a (köz)könyvtár micsoda inkább: információs központ vagy kulturális szentély? Az információs tőke uralta (felnőtt) oktatás és élethosszig tartó tanulás a tudástársadalom „szakbarbarizmusát” erősíti, és lemond a művelt személyiségről. Miért is? Talán azért, mert a műveltség megszerzésének rögzös és időrabló tevékenységei kiemelnek a mindennapi mókuserékből művelőit. Pedig rossz „vállalati” politika az, amely nem ismeri föl, hogy egy szervezeti kultúrát nemcsak a szakismeret, de az általános műveltség és a közkultúra is meghatároz. Az elidegenedett munkának új, emberibb szempontokat adhat az értelmesen, kulturálódással is eltöltött szabadidő. Sőt, igazából a kultúra szűkebb értelmű meghatározása ad igazi értelmet és értéket a mindennapi létnek. A posztmodern kulturálódási gyakorlat azonban nemhogy lemond, de eleve elidegenít az olvasást igénylő szabadidős kulturálódástól. Hiába olvasunk tehát egyre többet az internetről (ahogy Varga mondja), de azt azért mindenfajta komolyabb olvasás–lélektani ismeret nélkül is érezzük, hogy a hypertext szövegvalósága nem egészen ugyanaz, mint átküzdeni magunkat egy ezer oldalas nagyregényen. Az olvasás „belső (lelki) szobát” igényel, éppúgy, mint az imádság. Nem lehet, nem szabad a posztmodern (köz)könyvtárügyet egy kizárólag tanulóso-

rientációjú, e-tudástársadalom egysíkú, egydimenziós kiszolgáló intézményévé szűkíteni. Mi lesz a kulturális örökséggel és emlékezettel? Egy szűk réteg hobbija lesz, hogy értékes irodalmat olvasson, vagy értékes zenét hallgasson? E kérdés módszertani konzekvenciái sok "korszerű" könyvtárpolitikusnál kiverik a biztosítékot, mondván: nevelés, (kulturális) érték, mind-mind meghaladott és ideologikus kategóriák, amelyek egy posztmodern társadalomban nem legitimálhatók. Pedig, a kultúrára nevelés családi, iskolai, közkönyvtári, „állami” (rásegítő) mozzanatai nélkül nem lehet remélni újabb (olvasó, könyvtárba járó, önművelő) generációk kinevelését. Akkor a könyvtár csupán a létért, vagyis inkább az információért folyó harc globalizált terepévé válik. A tudástársadalomban elfoglalt piaci pozíciókért folyó küzdelem az, amely a kultúrától (és egymástól) elidegeníti tagjait. A közkönyvtár éppen ezért, ezen folyamatok ellensúlyozására is kell, hogy sugalljon értéket. Mert nem az a kérdés, hogy neveljen-e a könyvtár (az olvasás révén), hanem az, hogy *hogyan* neveljen? Valójában az olvasótáborok is erre a kérdésre keresték a választ. Éppen ezért is nehezen elfogadható jövőképet prognosztizál Varga, amikor a könyvolvasáson alapuló műveltséget túlhaladottnak minősíti, és egyenértékű alternatívaként jelöli meg az e-kulturálódást a hagyományossal.

A dialektikus materializmus újbóli felfedezése és demokratikus viszonyok közötti módszertani megközelítései új diskurzusba helyezik a közkönyvtár (posztmodern) létevel kapcsolatos elméleteket. A dialektikus materializmus további, újonnan alkalmazott szempontokat is adhat a könyvtár és információs társadalom viszonyának megértéséhez. A könyvtári gépesítés problémája az eszközhasználat dialektikája felé terelheti figyelmünket, és ezzel helyreállíthatja az egyensúlyt informatika és kultúra között. Megérthetjük, hogy a számítógép, mint legfejlettebb termelőeszköz hogyan illeszkedik a könyvtári munkafolyamathoz mint anyagcseréhez. A számítógép (számítástechnika) éppúgy, mint bármelyik termelőeszköz nem eredménye, hanem előfeltétele a modernizált könyvtári munkának. A könyvtáros e fejlett technológiával képes a mechanikus, elidegenítő munkamozzanatokat lerövidíteni, és újabb perspektívákat nyitni a használók szükségleteinek mind mennyiségi, mind pedig minőségi kielégítésében.

Mit hasznosíthat mindebből a jelenkor könyvtárügye, mi a tanulsága e gondolatmenetnek a Varga Csaba gondolataira történő reakcióban is? Elsősorban az, hogy a könyvtár leronthatatlan és immanens értékei közé tartozik, hogy az állampolgár tudatában még mindig olyan intézményként jelenik meg, mint ahol valami „mást”, valami többet kap, mint a hagyományos, profi, de hideg ügyfélszolgálati szereplők kommunikációjában, szolgáltatásaiban. Mi lehet tehát az a több, az a más, amit adhatunk? Nem más, mint a könyvvé (dokumentummá) lett kultúra maga, amelynek elsajátításához minden generációnak újra kell tanulnia értékeit. A fönntartható fejlődés kulturális aspektusai egyre fontosabbak lesznek számunkra, ha a „túlélés” szempontjaihoz keresünk kapaszkodókat. Varga Csaba elképzelései közül a „személyre szabott” információ-, vagy – tegyük hozzá – kultúraátadás gondolatát emelném ki.

A transzcendentális információontológiai megközelítés a kulturális folyamatokra, azok társadalmi-gazdasági háttérre nem képes rávilágítani, csak bizonyos tényeket, jelenségeket rögzít. A tudás befogadása, legyen az személyes vagy társadalmi, nem (csak) tudatállapot függő. Itt ütközik ki leginkább Varga rendszerének idealizmusa, mert mindezek anyagi meghatározottságúak. A tudatállapotokat az anyagi

léthelyzet határozza meg, ezért kell visszatérni a dialektikus materializmus személtetére, amely helyreállítja a sorrendiséget lét és („információs”) tudat között. A zavart és jövőképhiányt éppen a posztmodern dekonstrukciós ideológiák okozzák, amelyek minden koherens és történeti világmagyarázatot elutasítanak. Mindazonáltal Varga szemléletében nem világosak egyértelműen a tudás és a kulturálódás preferenciái, különbségei, egymást erősítő dialektikus folyamatai, de még kevésbé az e mögött megbúvó ellentmondások, elsősorban a globális tőke és munka között. Ez a kérdés szintén csak egyfajta dialektikus premisszából bontható ki, éppúgy, mint a könyvtárfogalom változásai. Az információs paradigma a hagyományos könyvtárkép tagadásával csak kiüresíti azt, de nem szervezi újjá alkotó módon a kulturálódás lehetőségeit. A posztmodernizmus csak tagadni képes, de a tagadási mozzanatot is tagadó előrelépésre már nem. Nem tud továbblépni a virtuális hálózatoktól a valóságos közösségekig, a hús-vér materiális viszonyokhoz való magasabb szintű visszatéréssel. Ezt a (félbe maradt) filozófiai-informatikai mozzanatot a dialektikus materializmus elve képes alkotó módon befejezni.

Nem elutasítjuk az informatikát, hanem felhasználjuk, és emberarcúvá alakítjuk segítségével az ember anyagi–kulturális létszféráját. A globalizáció (kulturális) tragédiája és félbe maradottsága éppen az, hogy korunkra már rendelkezünk azokkal az erőforrásokkal (elsősorban az informatikával), amelyekkel egyre több embert lehetne az értékes kultúrának megnyerni, de technikai fejlettségünket esztétikai fejlettségre használjuk. Szép új (globalizált) világunk tudástársadalmában az esztétikai minőségnek, a műveltségnek milyen esélyei vannak? Csak akkor tudunk jól kijönni e kérdésből, és emberi választ adni rá, ha a kulturálódás társadalmi szempontjainak új jelentőséget adunk. Ne legyen egy virtuális vitrinbe zárva az a műveltség, amelyet több ezer év alatt alkotott az emberiség saját humanizálására. Ez nemcsak a tudás kérdése, hanem az igazi és valóságos „tartalomfejlesztése”. A használható tudás és információ a pusztá létfenntartáshoz szükséges, nem a lét „megédesítéséhez”. Azt csak a műveltség által lehet kiteljesíteni.

Varga Csaba egy részben egydimenziósra és e-dimenziósra szűkített könyvtárképet vázolt interjújában. Ez a könyvtárpolitikai közbeszéd azonban nem veszi figyelembe az egész ember és a kultúra könyvtári materiális valóságát, szükségleteit. A közkönyvtár pedig éppen a kultúra által töltheti be lehetséges és kívánt művelődési dimenzióit, perspektíváit. A tudásipart hagyjuk a szakkönyvtári és egyetemi könyvtári rendszereknek, amelyeknek valóban és kizárólag az információ, a tudás talaján kell állniuk. Ott elfogadható (bár ott is inkább a természettudományi ágazatoknál) a könyvtár leszűkítése „információra”, tudásra. A közkönyvtár kettős, (információs–kulturális) identitásában a tudásinformatika csak részfunkció lehet, amely behozza a használót e preferencia mentén a könyvtár épületébe. A könyvtárhasználat lehetséges továbbfejlesztett mozzanatainak és irányultságainak a kultúrára, a kulturálódás lehetőségére kell, hogy mutassanak. Ebben teljesebben ki a valóságosan is szabad olvasói ízlés, és ezzel tarthatjuk meg az először tanulási–informálódási preferenciákkal jelentkező fiatalabb olvasókat az élethosszig tartó olvasás ügyének. Nem lenne jó, ha a tanulási kényszerpálya a tömegkultúrával karöltve teljesen kiszorítaná és ízlésbelileg berögzítené az „adjon nekem valami jó olvasnivalót!” típusú olvasói kéréseket a lektúr szintjén. Ennek fejlesztése szintén csak egyfajta dialektikus kulturálódási koncepcióból vihető végig. Olyannal, amely nemcsak kiszolgálni akar, de felemelni is. Ehhez

persze jól kell értenünk és használnunk a technológia kultúrát segítő és nem attól elidegenítő aspektusait.

A könyvtári gépesítés eljutott arra a szintre, amikor függetlenedhet a tájékoztató könyvtárosi munka a mechanikus tevékenységek idővesztésétől. Így nagyobb kulturális kínálatot tud gyorsabban és több használónak felmutatni, ajánlani. Ez kétségtelenül az informatika eredménye. A kultúrától való elidegenedés azonban az információs társadalom egyik legnagyobb problémájává nőtte ki magát, és „hálózati pótlékokkal” szeretné megoldani ezt a kérdést. Az informatika itt a rásegítő szerepet játszhatja, pl. egy web kettős portál virtuális közösség-szervező szerepét nem lehet tagadni, de a valós, materiális közösségélményt nem pótolhatja. Ugyanezt láthatjuk a könyvek olvasása esetében is. Az (összekapcsolt) adatbázisok, keresők, de még a digitalizált anyagok (különösen könyvek) sem pótolják az eredetit. Varga Csaba egy kifejezést továbbfejlesztve: a virtuális világ „vannincs” metakonstrukciója egy esetleges világméretű energiahiány esetén például már tényleg „nincs”, szemben a nyomtatott dokumentumával, amely „van”.

Nem feladatom kifejteni, csak jelzem: bizonyos pesszimiztikus jövőkép szerint az energiahordozók vészes megfogyatkozása idején a nem elektrizált dokumentumok és információk (használati) értéke megnövekedik, és nemcsak a művelődés, de az ismeretszerzés preferenciáiban is. És még egy el nem hanyagolható szempont szerint, már most, a digitalizált világ információmennyisége 369 exabájtt. A túldigitalizálás negatív hatása lehet, hogy ún. információs fekete lyukak jöhetnek létre, ha ez az irtózatos mennyiségű információ sérül, elvész, kezelhetetlenné válik, akár (időszakos) energiahiány, akár a digitalizálás sajátosságainak következtében. *„Az archiválási szakemberek és az információtudósok legnagyobb félelme, hogy a folyamatosan változó platformok és fájlformátumok miatt a ma termelődő adatok nagy része el fog tűnni a hozzáférhetetlenség digitális fekete lyukában.”*** A digitális adatvesztés kulturális emlékezetvesztést is okozhat, mert ha már minden adat digitalizált lesz, akkor a kultúra is sérülékenyebb lesz az „adatvesztéssel” kapcsolatban. Paradox módon ismétlődhet meg az a kultúrtörténeti eset, hogy Szókratész, aki sosem írt le semmit, éppen Platón írásai által őrződött meg az utókornak. A virtuális éden, amely ugyan ír, de csak digitálisan, szintén a fizikai dokumentum által hagyományozódhat és őrződhet meg. (És ez nemcsak a weblapok archiválásának kérdését jelenti.) Ez a példázat is felértékelheti a fizikai dokumentum és a hagyományos könyvtár értékét. Mindez persze csak feltételezés. Addig azonban reméljük, hogy kultúra és tudás(társadalom) egymásra találhat az informatika (a digitalizáció) dialektikus közvetítésével, közelítésével, és nemcsak a közkönyvtári elméletekben és rendszerekben, hanem a tudatos önművelés új programjaiban is. Ehhez azonban a közkultúra és a közkönyvtár állapotait, társadalmi pozícióit kell javítanunk, amely befejezhetetlen feladat.

Balogh András

** Forrás: <http://www.sg.hu/cikkek/63616>